

Munca în viața de zi cu zi a copiilor.

Studiu calitativ în județul Sălaj

Smaranda Liana Cioban*

Universitatea din Oradea

Abstract: The study focuses on children's representations of the engagement into working activities and the meaning attached to work. The aim of this research is to emphasize the importance of conducting research from a child-centered perspective for a better understanding of aspects that concern children. Arguing that children have to right to express themselves, the study describes how Romanian children from a traditional rural community value the work that they do based on their discourse. While the study signals that communities tend to undervalue children's work, it shows aspects that lead to children's empowerment, as revealed from interviews conducted with children. The research employed a mixed method of analysis, triangulating the data from 7 interviews realized with children from a small rural community with a pilot survey and former findings in the area. The data was coded and analyzed with QSR NVIVO 11 Program.

Keywords: *child work; children's rights; paid labour; unpaid labour; work; children.*

Cuvinte-cheie: *copii; muncă; drepturile copiilor; muncă plătită; muncă neplătită.*

Introducere

Implicarea copiilor în activități lucrative. Date statistice

În 2012, 264 de milioane de copii între 5 și 17 ani din întreaga lume erau angajați în activități economice, potrivit Organizației Internaționale a Muncii (OIM) (International Labor Organization – ILO). Dintre aceștia, 144 de milioane de copii aveau vârsta între 5 și 14 ani (Diallo, Etienne și Mehran, 2013). Angajarea copiilor în activități lucrative este un fenomen localizat, cea mai mare parte a acestora fiind în Asia (64 de milioane), Africa (58 de milioane) și America Latină (13 milioane).

În România, există puține date privitoare la implicarea copiilor în activități lucrative, iar aceste date sunt fragmentate și nu reflectă realitatea (Pantea, 2008). Potrivit raportului publicat de Ministerul Muncii, Solidarității Sociale și al Familiei în 2004 citat de Pantea, aproximativ 900.000 de copii erau angajați în

activități economice. Alte date cu privire la incidența acestui fenomen în aceeași perioadă au fost prezentate de Institutul Național de Statistică (INS) (2003). Ancheta națională privind activitățile copiilor (INS, 2003) concluzionează că 82.884 de copii erau angajați în activități lucrative potrivit declarațiilor părinților sau aparținătorilor legali. Pe baza declarațiilor copiilor, același studiu indică un număr mult mai mare de copii care muncesc – 141.905. Diferența semnificativă între statisticile furnizate de către Ministerul Muncii, Solidarității Sociale și al Familiei, de o parte, și Institutul Național de Statistică, de cealaltă parte, pot fi explicate de definirea diferită a muncii copiilor de către cercetătorii implicați. O altă explicație ar putea fi tendința copiilor și a părinților de a subestima sau chiar trece cu vederea angajarea în activități economice a copiilor (Boyden și Levison, 2000).

În ciuda inconsistenței datelor statistice din acest domeniu, se observă că procentajul copiilor angajați în activități lucrative în mediul rural este mai mare decât în mediul

* Universitatea din Oradea, Oradea, România. E-mail: smaranda.cioban@gmail.com.

urban, iar cea mai mare parte a copiilor lucrează în agricultură, în interiorul gospodăriei sau au grijă de animale (Sîrca, 2017).

Raportul *Bunăstarea copilului din mediul rural* al organizației non-guvernamentale World Vision (Bădescu și Petre, 2012) a arătat că timpul pe care îl petrec realizând diferite activități lucrative copiii din mediul rural este de două ore, dar aproximativ 13% dintre copii au declarat că muncesc peste patru ore (Bădescu și Petre, 2012). Așa cum precizează Sîrca (2017) pe baza statisticilor oficiale (INS, 2003; Salvați Copiii – Save the Children Romania 2002, 2005; Ghinăraru, 2004), cea mai mare parte a copiilor recunoscute că lucrează realizează munci agricole 89% (INS, 2003). Însă, o parte dintre ei realizează munci potențial periculoase (5% sunt angajați în industrie și construcții), 3% sunt angajați în sectorul serviciilor, iar alți 3% desfășoară activități incluse de Organizația Internațională a Muncii ca cele mai rele forme de munci ale copiilor (ILO, 1999): cerșit, furt, prostituție, strânsul gunoaielor. Potrivit datelor furnizate de Ministerul Muncii, Solidarității Sociale și Familiei în 2004 citate de Pantea (2008), aproximativ 60.000–70.000 dintre copiii din România erau implicați în comerț cu droguri, furt, prostituție, din care în jur de 2.000 erau considerați copiii străzii. Însă, datele privind acest tip de activități sunt inconsistente, având în vedere că este foarte dificil pentru persoanele aflate în aceste situații să raporteze cele întâmplate.

Date despre muncile copiilor se regăsesc și în alte studii desfășurate cu copii, dar surprind doar o imagine panoramică asupra fenomenului, precum studiul internațional *Lumile copiilor* (Bălătescu și Bacter, 2015). Prin explorarea modalității în care copiii se raportează la activitățile zilnice pe un eșanion reprezentativ din județul Bihor, studiul a adresat și întrebări privind activitățile pe care elevii le desfășoară. În acest studiu, angajarea copiilor în muncă a fost privită la modul general, respectiv dacă ar contribui sau nu la bunăstarea copilului și tipurile de activități desfășurate, fără a se intra în detalii privind semnificația atribuită muncii.

Copiii și munca. Perspective teoretice

Angajarea copiilor în muncă este un domeniu relativ nou de studiu. Deși copiii sunt implicați în diverse munci în familie și în interiorul comunităților din cele mai vechi timpuri, problematica muncii copiilor a fost debătută începând cu secolul XVIII. Astfel, tema a ajuns să fie studiată în perioada Revoluției Industriale, ca urmare a numărului mare de copii care și-au pierdut viața sau au devenit invalizi din cauza muncii desfășurate în condiții precare în fabrici și în minele de cărbuni. În acest context, sub influența reformismului socio-cultural inițiat de pedagogi (Comenius) și filozofi (Rousseau), respectiv a normelor legislative impuse de autorități, încă din secolul XVIII au fost luate măsuri sociale care vizau învățământul obligatoriu pentru toate categoriile sociale. Discursul instituit în această perioadă era unul de tip aboliționist, în care munca copiilor a fost văzută în opoziție cu o copilărie normală (Ennew, Myers și Plateau 2005).

Abordarea copilăriei normale ca absență a muncii etichetează munca realizată de copii ca pe un fapt negativ – „nu numai că le răpește copiilor din copilărie și din viitor, dar și împrăștie pe populații întregi, regiuni și națiuni în cicluri de sărăcie și subdezvoltare” (Hindman, 2009). Conceptul de copilărie fără muncă a format politica internațională încă de la înființarea UNICEF – 1946 – și s-a extins în anii 1990, ca o consecință a eforturilor depuse de agențiile internaționale și a campaniilor umanitare ale ONG-urilor, care au condus la primul raport UNICEF privind problematica copiilor care muncesc (1997).

La nivel social, perspectiva privind impactul negativ al muncii asupra dezvoltării copiilor a determinat emergența discursului privind piața muncii. Discursul referitor la „piața muncii” susține că munca ar trebui orientată spre adulți, deoarece această activitate contravine imaginii unei copilărie fericite. Prezentând copiii implicați în activități economice ca victime ale exploatării, teoreticienii susțin că aceștia trebuie să fie ținuți departe de responsabilitățile adulților,

iar politicile sociale au scopul de a scoate copiii de pe piețele forței de muncă. Conform acestei opinii, eliminarea muncii copiilor ar trebui să se facă de către state prin elaborarea unei legislații, cum ar fi legile minime de vârstă, învățământul obligatoriu și prin criminalizarea angajării copiilor în activitățile economice (Ennew, Myers și Platou, 2005, 28–29).

Argumentul său principal este prezentat din perspectiva macroeconomică, în care munca copiilor este asociată cu subdezvoltarea, iar piața este o sursă de incertitudine, lipsă de securitate, boală sau obiceiuri antisociale. Teoria se bazează pe o analiză istorică a condițiilor de muncă, ceea ce reflectă faptul că lipsa de separare de vârstă este un semn de mediu ostil (peisaj abrupt, condiții meteorologice extreme, organizarea tribală și absența tehnologiei). Potrivit acestui discurs, copiii sunt vulnerabili la exploatare și nu pot acționa într-un mod independent, datorită trăsăturilor lor psihologice și biologice. Pentru a-și atinge întregul potențial, ei trebuie să fie plasați sub controlul adulților, în special al unui părinte, al cărui datoric este să ofere un sentiment de ordin mental. Astfel, raportul UNICEF din 1997 susține că „o copilărie adecvată” are loc atunci când copiii „au parte de îngrijire, au o existență sigură și fericită și sunt crescuți de adulți responsabili” (Abebe și Bessel, 2011, 767).

Deși abolirea muncii copiilor este văzută ca o prioritate internațională, perspectivele care se pronunță pentru abolirea muncii copiilor nu au ajuns la consens în ceea ce privește definirea muncii copiilor. Pentru adepții teoriei privind capitalul uman, munca poate fi considerată ca acceptabilă atunci când face parte din pregătirea profesională a copilului. Această abordare, care este de obicei prezentă în agențiile economice naționale și în sistemele educaționale, acceptă munca numai sub formă de ucenicie și formare de calificare. Munca plătită este percepută ca incompatibilă cu școala. Întrucât sarcina principală a școlii este de a pregăti copiii să devină actori economici în viitor, ea descrie cunoașterea ca pe o plată și înlocuiește banii

cu rezultatele școlare: „copiii sunt priviți ca potențial uman care trebuie pregătit pentru maturitatea productivă și copilăria ca perioadă a investițiilor economice care generează venituri viitoare prin impozitele plătite, creșterea productivității și o economie extinsă” (Ennew, Myers și Plateau 2005, 29).

Mai multe abordări nuanțate se concentrează pe dificultățile pe calea abolirii. Strategiile de reducere a sărăciei sunt esențiale pentru efort, educația trebuie să fie atât accesibilă, cât și să aibă o calitate adecvată, iar eforturile trebuie să fie prioritare pentru acei copii care au cele mai mari nevoi. Abolirea este descrisă ca un scop final. Ei observă o diferență între munca benefică pentru copii și munca dăunătoare copiilor. Stabilirea situațiilor în care munca este dăunătoare copiilor s-a realizat pornind de la definiții operaționale derivate din Convențiile OIM nr. 138 (privind vârsta minimă) și nr. 182 (privind cele mai grave forme ale muncii copilului) sau derivate din legile și obiceiurile naționale (Hindman, 2009). Aceasta din urmă este definită: „condiții de muncă care subminează dezvoltarea stării de sănătate, cunoștințele și abilitățile pe care copiii le au pentru a contribui la viața adultă atât la dezvoltarea economică națională, cât și la propria lor prosperitate” (Hindman, 2009).

Tema responsabilității sociale stabilește interdependența dintre munca copiilor și excluderea. Deci, copiii sunt exploatați prin muncă deoarece sunt excluși din punct de vedere social (Ennew, Myers și Plateau, 30). Conform acestei perspective, există multe lucruri mai rele decât munca prematură care se pot întâmpla copiilor – război, boală, sărăcie extremă. De aceea, copiii trebuie să-și recapete accesul la mecanismele de protecție socială, participare și oportunități pentru a fi incluși în societate, mai degrabă decât izolare față de lumea adulților:

„Atât timp cât contribuțiile economice ale copiilor rămân esențiale pentru supraviețuirea familiei și a copilului, ar trebui să sprijinim copiii și să îi ajutăm să găsească o muncă decentă” (White, 2009, 11). Potrivit lui White, adevăruri universale nu pot fi ignorate: munca

în rândul copiilor este un fenomen extrem de localizat – caracteristic în anumite locuri și la anumite momente și condiționate și modelate de circumstanțele locale. Există numeroase modele și comunități care pot fi observate în spațiu și timp, și nu doar marile probleme, cum ar fi: relația dintre sărăcie și munca copiilor, sau că școlarizarea este marele paravan al muncii copilului, deoarece există numeroase excepții de la aceste modele, dar și multe alte aspecte, cum ar fi: tipurile de munci acceptate de comunitate care se desfășoară pe tot globul și în timp; comunități în care anumiți factori sporesc vulnerabilitatea față de muncă a copiilor, statutul orfanilor, statutul minorităților, modelele de migrație; tipurile de procese de producție, relațiile de muncă și sistemele de plăți care funcționează acolo unde se găsește un număr mare de copii (White, 2009).

Consolidarea și mobilizarea societății civile, împreună cu împuternicirea copiilor să participe în găsirea de soluții pentru problemele cu care se confruntă sunt semnificative în reducerea incidenței muncii copilului.

Împuternicirea copiilor de a-și exprima punctul de vedere cu privire la problemele cu care se confruntă în sfera muncii este esențială și pentru teoreticienii abordării centrate pe copil. Însă, spre deosebire de celelalte teorii prezentate, teoreticienii acestei abordări oferă un credit mai mare opiniilor copiilor, argumentând că aceștia trebuie să stabilească situațiile în care un tip de muncă este benefic sau dăunător. Potrivit lui Manfred Liebel (2013), separarea dintre școală și munca plătită nu ia în considerare punctele de vedere ale copiilor. Deși savantul german își menține opinia convențională că toți copiii, inclusiv copiii care muncesc (*working children*), ar trebui să aibă acces la școală și formare de calificare, el pune sub semnul întrebării așa-numita *ostilitate a pieței economice* prin punerea sa în opoziție cu modul în care copiii străzii înșiși descriu relația dintre muncă și educație.

Limita majoră a acestei perspective constă în faptul că aceasta nu abordează vulnerabilitatea copiilor la exploatare. După cum argumentează Liebel, „Permiterea copiilor

de a efectua doar munca neremunerată sau remunerată slab nu înseamnă numai că îi împiedică să câștige bani, dar poate servi și pentru a opri sau a legitima forme mai puțin vizibile de exploatare a copiilor” (Liebel, 2013, 17). Cu toate acestea, consideră copiii ca agenți activi implicați în deciziile care conduc la o mai bună protecție a drepturilor lor. Evaluarea inițiativelor proprii ale copiilor și participarea activă la implementarea activităților care le privesc sunt pași principali în favoarea unei concepții mai bune a noțiunii de drepturi ale copiilor.

Pentru a evita interpretarea greșită, Liebel stabilește trei principii principale. În primul rând, înainte de analizarea locurilor de muncă în orice acțiune care afectează copiii și familiile lor, ar trebui să fie evaluate beneficiile aduse grupului țintă. În al doilea rând, este necesar să se asigure că atât părinții, cât și copiii sunt implicați în procesul decizional. În al treilea rând, intervențiile îndreptate împotriva exploatării copiilor ar trebui să permită copiilor afectați să-și consolideze capacitățile de a rezista (Liebel, 2013, 17).

După cum indică Ennew, Myers și Platteau (2005), există o dezbatere aprinsă între teoreticienii care percep munca ca fiind o componentă semnificativă în viața copiilor, pe de o parte, și cei care consideră că școlarizarea și jocul ca reprezentative pentru copilărie, iar munca este o componentă a vieții adulților. Pentru savanții din a doua categorie, munca este adecvată doar ca neplătită sau „pentru ajutor”. Discuția este alimentată în mod permanent de contradicțiile legate de percepția trăsăturilor copilăriei în sfera academică. Prin urmare, imaginea copilăriei libere ca normă universală este respinsă de atitudinea postmodernă față de imaginea socială, care consideră că mișcările și tendințele de abolire sunt reminiscențe ale unei viziuni idealiste asupra civilizației occidentale. Critica principală se referă la contextul mondial al muncii copiilor. Dacă pentru simțul comun al persoanelor din Vestul Europei, imaginea copiilor care muncesc este nelocalul ei, excluderea acestei imagini pentru copiii din întreaga lume este nepotrivită. Astfel,

datorită circumstanțelor specifice cărora copiii și familiile lor trebuie să le facă față, „eliberarea copiilor de la locul lor de muncă” se dovedește a lăsa copiii mai vulnerabili la exploatare (Bonnet, 1993; International Group on Child Labor, 1997; Myers 1999). Ca atare, abordarea privind *copilăria normală ca absență a muncii* prezintă problematica la un nivel superficial, fără a analiza semnificația acesteia în context socio-cultural.

Dimesiunea socio-culturală a muncii copiilor are un rol fundamental în înțelegerea reprezentărilor mentale ale copilăriei. Potrivit acestei perspective, munca copiilor are înțelesul său propriu în contextul sociocultural (Bourdillon, 2010, Nieuwenhuys, 2005 și Mazrui, 1990). În acest context, Bourdillon susține că abordările care își asumă diviziuni spațiale între muncă și școală nu iau în considerare realitatea trăită de copiii din întreaga lume. Stabilirea granițelor nu este atât de simplă cum ar părea la prima vedere. Mai degrabă, munca poate fi benefică pentru copiii în situații particulare, uneori chiar oferindu-le posibilitatea de a cumpăra bunurile necesare pentru școlarizare (Bourdillon, 2011, 98–105). În același timp, munca contribuie la dezvoltarea competențelor acestora.

Educația dobândită prin muncă, numită și „învățare prin practică”, își are rădăcinile în teoria lui Vygotsky privind modul în care copiii dobândesc și dezvoltă cunoștințe culturale prin imitație (Nielsen et al., 2014, 2169–2184). Bourdillon merge mai departe, discutând despre cum pot fi abordate situațiile în care munca este în detrimentul dezvoltării copiilor. Deși nu este recunoscută de politicile publice, învățarea prin muncă joacă un rol esențial în dezvoltarea copiilor, în special în situațiile în care competențele dezvoltate prin intermediul școlarizării pot părea ineficiente în pregătirea copiilor pentru rolul lor viitor în comunitate, școlarizarea nu este accesibilă sau nu răspunde nevoilor copiilor. În acest sens, el susține că îmbunătățirea condițiilor de muncă și contextul în care lucrează copiii sunt deosebit de relevante (Bourdillon, 2011, 105). Dacă munca desfășurată de copii este analizată doar superficial, nu poate fi

evitată devalorizarea muncii copiilor prin care ei au reușit să depășească o situație dificilă, atât din punct de vedere economic, cât și al mijloacelor individuale de trai:

„Știi cum mă insultă când vorbești despre «combaterea» și «abolirea» muncii pe care o fac eu? Am lucrat ca slujitor la domiciliu de când aveam opt ani. Grație acestei activități, am reușit să merg la școală (lucru pe care părinții mei din sat nu și-au putut permite); Îi ajut pe părinții mei cu banii pe care îi câștig. Sunt foarte mândru de munca pe care o fac” (O mărturie a unei fete de 13 ani din Senegal, reamintită în traducere de Ben White și Bill Myers în Bourdillon, 2011, 107).

În aceste condiții, sociologul afirmă că, de-a lungul examinării naturii muncii și a adecvării sale pentru vârstă și dezvoltare, trebuie să explorăm relațiile dezvoltate de copii la locul de muncă și sensul pe care copiii îl dau muncii pe care o realizează.

De aceea, abilitarea copiilor de a vorbi despre munca lor și de a lua în serios punctele lor de vedere oferă un cadru mai cuprinzător în abordarea situațiilor în care un anumit tip de muncă este mai dăunător decât benefic pentru un copil și în reducerea riscului de exploatare. Copiii consideră o mândrie că li se alocă propriile terenuri agricole sau animale și în condiții dificile, cum ar fi conflictul, deplasarea sau sărăcia familială abuzivă, accesul la o sursă independentă de venit sau de subzistență poate fi mai atractiv decât salvarea, protecția sau plasarea în îngrijirea *foster*. Perspectiva obținerii unui anumit control asupra propriilor vieți în contexte în care lumea adulților nu a reușit să îi protejeze poate fi un act de autoafirmare și de întărire a încrederii în sine.

Analizând teoriile prezentate, se poate observa că distincția dintre munca plătită și cea neremunerată este construită social. Atât muncile plătite, cât și cele neremunerate pot conduce la exploatarea copiilor, iar exploatarea acestora poate fi prevenită prin îmbunătățirea condițiilor de muncă. După cum afirmă Liebel (2012), condițiile de lucru pot fi îmbunătățite numai dacă munca copiilor

este recunoscută. În acest sens, Liebel pledează pentru importanța acordării dreptului la muncă în cazul copiilor. Acordarea dreptului la muncă al copiilor este văzută de Manfred Liebel ca o consecință a dreptului la participare, în contextul în care copilul este văzut ca un actor competent, iar interesul superior al copilului ia în considerare nu numai copilul ca devenire, ci și momentul prezent. În funcție de competența acordată copiilor, Karl Hanson descrie patru discursuri principale: paternalism, liberaționism, bunăstare și emancipare (2012). În studiul de față abordăm problematica dreptului la muncă al copiilor din perspectiva emancipatorie, care percepe copilul ca pe un actor competent, cu excepția situațiilor în care își dovedește incompetența.

Se pune un accent constant pe analiza semnificației muncii în viața copiilor și a condițiilor în care munca devine dăunătoare bunăstării și dezvoltării copiilor. Cu toate acestea, tema muncii în viața copiilor trebuie abordată din punct de vedere diacronic, care se ocupă de poziția copiilor în societate în raport cu adulții. În acest sens, interogăm cum ar trebui să li se acorde drepturile de muncă copiilor angajați în activități lucrative (*working children*). Pe baza discursului emancipării și a modelului continuumului prezentat de Bourdillon (2011) stabilim că legislația ar trebui să garanteze copiilor dreptul de a lucra ca și alți lucrători, având acces la drepturile specifice care ar trebui să le fie garantate tuturor copiilor în conformitate cu Convenția privind drepturile copilului (1989). Copiii rămân implicați în multe forme de muncă și relațiile de muncă pot varia de la o subordonare totală, în familie sau la locul de muncă, la muncă legată (desfășurată în schimbul unei datorii pe care părinții o au de achitat unei terțe persoane) sau la relații salariale cu o autonomie relativă. În acest context, valorizarea muncii copiilor de către societate constituie un factor protector pentru evitarea subestimării rolului copiilor ca agenți economici.

Cercetare: modul în care copiii percep munca lor

Obiectivele cercetării

Studiul constituie o cercetare exploratorie cu privire la semnificația pe care o acordă copiii lucrărilor pe care le fac, luând în considerare sistemul lor de valori, așteptări, relații cu familiile lor și aspecte relevante. Are ca obiectiv principal explorarea înțelesului pe care copiii îl atribuie muncii și identificarea a ceea ce și cum lucrează copiii.

Pornind de la literatura de specialitate privind angajarea copiilor în activități lucrative, prezentul studiu dorește să ofere un răspuns la întrebarea: cum văd copiii munca lor, pe care o realizează în viața de zi cu zi în interiorul gospodăriei și în alte contexte? Distanțările între muncă plătită și muncă neplătită, muncă benefică și dăunătoare sunt prezente în discursul copiilor și dacă sunt prezente, cum se raportează copiii participanți la cercetare la acestea?

Cercetarea a avut ca principală premisă dreptul copiilor de a fi valorizați în prezent ca actori sociali și contributori la gospodăriile lor. Luând în considerare că participanții la cercetare desfășoară în cea mai mare parte a timpului munci neplătite, un obiectiv al acestui studiu este analiza modului de reprezentare a muncii neplătite, categorie care include tipuri de activități esențiale pentru bunul mers al unei gospodării și pentru reproducția societății. Potrivit literaturii de specialitate, acest gen de muncă este de multe ori trecut cu vederea atât de cei care o realizează, cât și de celelalte persoane. În consecință, așa cum arată și raportul World Vision (Bădescu și Petre, 2012), copiii care desfășoară acest gen de munci sunt de multe ori invizibili în societate. Invizibilitatea lor socială trebuie înțeleasă ca o incapacitate de a participa la luarea deciziilor și de a-și apăra drepturile. Pentru a surprinde cât mai fidel această realitate, cercetarea de față urmărește să elimine distincția dintre munca plătită și neplătită și să prezinte

munca așa cum este înțeleasă de fiecare copil interviuat.

De asemenea, analiza angajată a transmis o semnificație modului în care fiecare copil se identifică. Această imagine este, de obicei, influențată de experiențele pe care le trăiesc copiii și în special de atitudinile pe care le au alții în legătură cu experiențele/activitățile lor. Prin urmare, am încurajat copiii să vorbească despre ei înșiși, despre școală, despre viața de zi cu zi, despre relația cu părinții și membrii familiei, despre concepțiile lor despre copilărie, despre dorințele și așteptările lor. Analizând interviurile copiilor, legate de mediul lor și de specificul comunității, arată complexitatea factorilor care influențează copiii în viața lor de zi cu zi și implicarea lor în activități economice.

Studiul realizat justifică stabilirea unei distincții clare între „necesitate” și „obligativitate”. Diferențierea clară între cele două concepte constituie un factor protectiv împotriva exploatării copiilor. Alte aspecte problematice semnalate de acest studiu se referă la existența unor diferențe între ceea ce ar trebui un copil „să facă” și activitățile pe care un anumit copil le „realizează”. În concordanță cu alte studii despre implicarea copiilor în activități lucrative (Pantea, 2008), prezenta cercetare concluzionează că decizia de a munci ar putea fi în unele situații rezultatul hotărârii de a nu-i supăra pe părinți. Din interviurile realizate reiese că, deși copiii declară că muncesc pentru că asta doresc, ei admit că un potențial refuz i-ar supăra pe părinți și i-ar determina pe cei din jur să îi eticheteze ca „leneși”. La celălalt pol, câștigul unei sume de bani pentru munca întreprinsă îi face pe copii să se simtă apreciați și valorizați.

În același timp, lucrarea de față propune ca subiect de analiză modul în care împuternicirea copiilor de a participa ca agenți economici activi în societate poate reduce vulnerabilitatea lor. Se concentrează pe abordarea emancipatorie, care subliniază rolul copiilor în societate, pornind de la perceperea lor ca actori competenți, care au dreptul de a parti-

cipa la deciziile care îi privesc. Împuternicirea copiilor de a participa ca agenți economici activi vizează: evaluarea muncii plătite și neremunerate pe care o realizează, dreptul de a avea condiții decente la locul de muncă și implicarea copiilor care lucrează la elaborarea politicilor privind dreptul internațional al muncii (așa cum este aplicat copiilor).

Metodologia de cercetare

Metode de cercetare și eșantion

Prezentul studiu a fost desfășurat în toamna anului 2016-primăvara anului 2017. Este un studiu de tip calitativ, care urmărește semnificația pe care copiii o acordă muncii pe care ei o desfășoară, dar și muncii în general. Inițial, culegerea datelor s-a efectuat prin intermediul interviului semistructurat. Interviurile s-au desfășurat în noiembrie 2016. După fiecare interviu, am luat niște note, dar transcrierea completă a interviurilor am finalizat-o în februarie-martie 2017. Interviurile semistructurate mi-au permis să colectez informații despre percepția copiilor. Totuși, a apărut întrebarea privind dezirabilitatea răspunsurilor, respectiv în ce măsură copiii intervievați au răspuns ceea ce au considerat ei că este pe placul cercetătorului. Prin urmare, am decis să aplic un chestionar cu aceleași întrebări stabilite în ghidul de interviu (Anexa 1) unor elevi de liceu pentru a observa dacă aceștia atribuie o semnificație similară muncii cu copiii intervievați. Decizia alegerii categoriei de vârstă 15–17 ani pentru aplicarea chestionarului a fost luată pe baza studiilor de specialitate din domeniul psihobiologic privind dezvoltarea opiniilor proprii și capacitatea de luare a deciziilor (Casey, Jones și Somerville, 2015). Deși unitatea școlară a fost aleasă din rațiuni legate de oportunitate (liceul este localizat în Zalău), alegerea liceului a ținut cont de criteriile legate de caracteristicile eșantionului (s-a ales un liceu la care optează o mare parte din elevii din mediul rural, ca urmare a profilului; liceul are în incintă un

internat școlar unde pot beneficia de cazare elevii din mediul rural).

Interviul semistructurat

În prima etapă, am efectuat 7 interviuri semistructurate cu copii (3 fete și 4 băieți) legate de modul în care văd munca și implicarea lor în activitățile de lucru. S-au axat pe munca copiilor, relațiile de familie, activitățile de recreere ale copiilor, școala și opinia lor despre școală, relațiile copiilor cu colegii lor, grupurile de prieteni și profesorii lor și modul în care își văd munca și munca în general. Interviurile au durat între 17 și 40 de minute și au fost înregistrate audio după ce copiii și-au dat acordul.

Am decis să iau ca grup țintă copiii între 12 și 14 ani dintr-o comunitate rurală tradițională. Am realizat cercetarea mea într-o școală din Preoteasa, un sat din județul Sălaj, care este și județul în care locuiesc. Am decis să conduc cercetarea în Preoteasa, deoarece acesta este un sat (de munte) mic, relativ izolat, în care ocupația predominantă este agricultura, iar comunitatea acceptă ca normalitate implicarea copiilor în activități lucrative, inclusiv agricole.

În alegerea persoanelor intervievate am utilizat metoda bulgărelui de zăpadă, iar în momentul în care am observat că răspunsurile sunt similare, am inclus în eșantion o fată dintr-un sat din aceeași comună (verișoară a unuia dintre copiii intervievați) și un băiat din mediul urban cu preocupări extracurriculare (muzica și *vloggingul*). Este important de menționat că numărul interviurilor realizate a fost influențat de caracteristicile satului (în satul Preoteasa sunt 9 copii cu vârsta între 12 și 14 ani – ceilalți copii nu au fost interesați să participe la cercetare; în cazul unuia dintre copiii interesați nu am obținut acordul părinților). Luând în considerare aspectele referitoare la relațiile de putere adult-copil și specificul interviului cu copii (Pantea, 2008), în organizarea acestor interviuri am urmărit: obținerea acordului părinților, familiarizarea copiilor cu mine (persoana care îi intervieveză) și cu tematica interviului înainte de obținerea

consimțământului, realizarea interviurilor într-un mediu familiar copiilor, chiar dacă zgomotul de fond al înregistrărilor audio a îngreunat transcrierea interviurilor.

După ultimul interviu, copiii au fost încurajați să vorbească despre interviuri și despre modul în care s-au simțit. Ei au declarat că nu sunt obișnuiți să vorbească despre ei înșiși și despre activitățile lucrative pe care le desfășoară. În legătură cu faptul că cineva ar trebui sau nu ar trebui să fie interesat de activitățile lor zilnice, părerile au fost împărțite. Unii dintre ei au declarat că nu este problema nimănui ceea ce fac ei într-o zi, dar totuși au răspuns că adulții ar trebui să fie interesați de modul în care simte un copil. În același timp, copiii au declarat că uneori adulții sunt reticenți la ceea ce spun sau pur și simplu nu doresc să îi asculte, deoarece „adulții” sunt foarte ocupați (termenul de adulți include părinții și profesorii). Un aspect specific pe care l-am observat în scurta discuție de după interviu a fost că mulți copii consideră că ceea ce spun ei nu are nicio relevanță. Întrebați dacă profesorii le ascultă opiniile, copiii au răspuns că nu au idei relevante/serioase (acesta poate fi – primit de la adulți). În consecință, scurta discuție efectuată după interviuri a arătat că copiii sunt obișnuiți să nu fie luați în serios.

Investigarea semnificației muncii copiilor printr-un chestionar pilot

Pentru a observa influența cercetătorului în realizarea interviurilor, am decis să realizez un chestionar în care să includ întrebările din ghidul de interviu. Deși a rezultat un număr mare de răspunsuri lipsă la anumite întrebări (5 copii din 31 nu au răspuns la întrebările privind posibilele situații de vulnerabilitate care pot apărea când muncesc și/sau pentru că nu vor să muncească), am decis să păstrez partea acordului și nota că fiecare copil poate răspunde doar la întrebările la care se simte confortabil să ofere un răspuns. Am păstrat aceste puncte pentru a mă asigura că nu există nicio presiune pentru copii să răspundă la întrebări care îi deranjează. Întrebările adresate au fost în mare

parte deschise. Chiar și pentru cele închise, nu au fost notate opțiunile „Da”, „Nu”, „Nu știu” pentru a acorda libertate copiilor să își exprime opiniile.

Pentru sondaj am ales un grup de copii dintr-un grup de vârstă diferit, respectiv 15–17 ani. Chestionarul a fost aplicat la 31 de elevi de la Liceul Ortodox din Zalău, clasele a noua și a zecea în luna februarie 2017. Dintre elevii care au completat chestionarul, 11 au fost din Zalău și 20 din mediul rural (6 locuiesc în sate mici). În ceea ce privește genul respondenților, cei mai mulți au fost de gen masculin (19 băieți), fapt care reflectă specificul liceului. De menționat că cinci băieți nu au răspuns la întrebările privind posibilele situații de abuz și vulnerabilitate pe care copiii le pot întâmpina când muncesc.

Am optat pentru această unitate școlară pentru că în această unitate școlară studiază în mare parte copiii din mediul rural. Liceul este unul de tip confesional, iar comunitățile din care fac parte elevii sunt de tip tradițional. Pentru a răspunde la acest chestionar, copiii au avut o săptămână – pentru a nu se simți sub presiune și a nu da răspunsuri doar pentru a termina cât mai repede chestionarul. Înainte de a aplica acest studiu, am participat la două ore de consiliere socială, care este o sesiune de grup organizată după ore în care copiii sunt încurajați să vorbească despre ei înșiși și despre activitățile lor. În timpul acestor cursuri, m-am prezentat și am stat împreună cu copiii și profesorul lor de psihologie/consilier școlar în cerc, implicându-mă în activități. Participarea la aceste activități este opțională. În cea de-a treia ședință la care am participat, am împărțit chestionarele elevilor care au dorit să participe la studiu. După o săptămână elevii au înapoiat chestionarele.

Analiza datelor prin NVIVO 11

În studiul de față, datele au fost analizate prin intermediul programului QSR NVIVO 11. Inițial s-a optat pentru o codare tematică. În urma analizei de literatură, am realizat o schiță a principalelor teme și subteme. Principalele dimensiuni tematice identificate

sunt: *muncă, școală, familie, copilărie, activități zilnice, așteptări, responsabilitate*. Ulterior, au fost adăugate subteme precum: *agricultură, muncă în cadrul gospodăriei, beneficii școală, neajunsuri școală, profesori, relații familiale, reguli, valori familiale, așteptări din partea părinților, așteptări privind școala, așteptări privind munca*. După o analiză mai atentă a transcrierilor interviurilor, am considerat importantă includerea unor teme principale cu subteme specifice: *apreciere, atitudine (negativă, neutră, pozitivă), prieteni, ajutor, marginalizare, recreere (activități, doriște), bunăstare*.

În următoarea etapă, am identificat structura fiecărui interviu din punct de vedere al temelor care apar menționate și acoperirea fiecărei teme. Pentru a evita prezentarea unor detalii care ar putea duce la identificarea copiilor, am decis ca în loc să urmăresc structura interviurilor, să observ modul în care respondenții se raportează la munca prin prisma discursului utilizat. Astfel, un număr mare de referințe la o temă semnaleză o implicare mai mare și o atitudine pozitivă, în comparație cu un discurs lacunar. Majoritatea referințelor la dimensiunea *muncă în interiorul gospodăriei* au fost observate în interviul cu Adr (fată, 12 ani), urmat de interviul lui F (fată, 13 ani) și interviul lui R (fată, 12 ani). Totuși, referințele lui Adr au avut doar o acoperire de 4%, cea mai mică acoperire raportat la răspunsurile fetelor interviuate). Diferența a apărut din cauza faptului că Adr a vorbit foarte puțin despre muncă. Analizând răspunsurile oferite de Adr, se poate observa că, deși spune că îi place să lucreze, Adr vorbește foarte puțin despre activitățile lucrative pe care le desfășoară. Aceasta poate fi o dovadă că Adr vede activitățile de lucru pe care le face (curățenie, îngrijirea fratelui său, gătit, hrănirea animalelor domestice) ca fiind obișnuite și subevaluează munca sa. Adr a declarat că își ajută mama 2–3 ore pe zi. Spre deosebire de Adr, F și R vorbesc semnificativ mai mult despre muncile pe care le desfășoară. Potrivit lui F, ea se implică în toate muncile pe care le poate face pentru că vrea să o ajute pe mama

ei. Mama ei lucrează ca coafeză și este ocupată toată ziua. Prin urmare, consideră curățenia, îngrijirea surorii ei, hrănirea animalelor drept responsabilitățile ei și este interesată să își organizeze programul astfel încât să o poată ajuta pe mama ei. Întrebată cum s-ar simți dacă nu ar avea de lucru, F a răspuns că s-ar simți plictisită dacă nu ar avea nimic de făcut. În același timp, ea recunoaște că realizează aceste tipuri de lucrări, deoarece aceste activități trebuie făcute. În timpul școlii, F a spus că „își ajută mama să lucreze numai după ce și-a făcut temele și a studiat pentru școală”.

Pentru R, munca poate deveni o activitate plăcută, o modalitate de a se relaxa, după cum a precizat în timpul interviului: „I: Poți să îmi spui ce îți place să faci din tot ce faci? R: Păi, cu curățenia, Să dau cu mopul. I: Aia îți place? R: Da. Păi când dau cu mopul mai și dansez și atunci îmi place (râde)” – R, fată, 12 ani.

Dimensiunea „muncă în interiorul gospodăriei” arată că există o diviziune a muncii în cadrul comunităților din zonele rurale. Chiar dacă toți copiii au declarat că se implică în anumite activități de uz casnic, conținuturile interviurilor fetelor au avut o acoperire semnificativ mai mare legată de munca domestică. În cazul băieților, cea mai mare acoperire a dimensiunii „munci în interiorul gospodăriei” a fost observată la S, care a declarat că face acest lucru pentru a-și ajuta mama. Părinții lui S lucrează toată ziua în piață, vânzând fructe și legume. Întrebat dacă îi place să-i ajute pe părinții săi, S a declarat că îi place să facă acest tip de muncă pentru că se gândește la părinții săi și se bucură atunci când se pot și ei relaxa pentru că în general sunt foarte ocupați:

„Îmi place pentru că mă gândesc mult la ei, adică lucrează pentru mine și să am condiții și mă gândesc că ei merg dimineața și vin seara. De multe ori, nu neapărat să îi ajut cu lucrul, cu munca lor, îi ajut cu treburile prin casă pentru că mă gândesc la mami, în principiu. Că vine de la lucru obosită și vrea, poate, să se relaxeze. Și nu vreau să facă curat și de-astea pentru că e

obosită și atunci fac eu curat până când vine ea” S, băiat, 12 ani, Zalău.

În ciuda faptului că cercetătorii afirmă că în general copiii din zonele rurale sunt implicați predominant în activități agricole, referințele copiilor la dimensiunea „agricultură” au fost semnificativ mai puține decât privitor la munca în interiorul gospodăriei. Majoritatea referințelor și cea mai mare acoperire au fost observate în interviurile lui D și A. Pentru D, participarea la activitățile agricole este o practică obișnuită în timpul vacanței de vară, copilul spunând că o zi normală de vară începe cu a-i întreba pe apropiații săi dacă există o muncă în care să se poată implica. În plus, D a declarat că ajută cu munca agricolă pe oricine are nevoie și că se simte mândru ori de câte ori munca lui este apreciată:

„I: Dar s-a întâmplat, de exemplu, să ajuți pe altcineva în afară de bunicul? D: Da. Și pe unchiu. La orice. Mă refer la agricultură. I: Și dacă-i vorba la agricultură, când ajuți la agricultură, îi ajuți numai pe membrii familiei? D: Nu. Dacă îi nevoie, ajut pe oricine. I: Da dacă îi ajuți, îți dau ceva în schimb persoanele pe care le-ai ajutat? D: Câteodată. Dacă vreau eu să ieu” D, băiat, 12 ani, Preoteasa.

În afară de munca în agricultură și munca domestică, copiii s-au referit la muncă în alte contexte. Această temă este mai bine acoperită în interviurile cu S și R. S are o înțelegere mai complexă a noțiunii de muncă, afirmând că redarea muzicii și crearea unui videoclip pe YouTube pot fi, de asemenea, considerată o muncă. Prin urmare, S clasifică activitățile lucrative ca tipuri de munci plătite și neplătite, afirmând că o caracteristică principală a muncii este utilitatea sa. În acest sens, S explică de ce pretinde că a crea conținutul video pentru un videoclip pe YouTube trebuie privită ca o activitate lucrativă:

„E o muncă pentru că dacă ai folosi-o să te joci... de exemplu sunt anumiți oameni care câștigă din această chestie cu tehnologia. Creează anumite programe și aia e o muncă. E, cu canalul de YouTube, e o muncă pentru că e filmatul, e editatul.

Era când lăsam o chestie mică mică la capăt, ștergeam videoclipul și îl postam din nou. E o muncă pentru că petreci timpul acolo ca să faci un conținut, ca oamenii să îți acceseze conținutul. Tu, ca youtuber, de exemplu, trebuie să faci în așa fel încât oamenii să nu se plictisească, să îi ții tot timpul cu informație” S, băiat, 12 ani, Zalău.

Un subiect principal care este predominant în interviurile copiilor este familia. Astfel, vorbind despre activitățile lor de lucru, copiii se referă la părinți, frați și bunici. Despre acest subiect cel mai mult vorbesc F (fată, 12 ani), R (fată, 12 ani) și A (băiat, 13 ani). O atenție deosebită i-am acordat interviului lui A. Tatăl lui A lucrează în străinătate de când A a fost mic. Prin urmare, A a internalizat sentimentele sale pentru familie și este distant în timp ce comunică despre el în-suși. Mai mult, A a declarat că tatăl său nu i-a apreciat întotdeauna munca, dar s-a obișnuit cu aceasta (a creat o anumită rezistență atunci când oamenii îl consideră „leneș”). În acest sens, A simte munca lui subevaluată.

„I: Poți să îmi spui cum văd părinții tăi munca ta? Mama ta cum vede? A: Păi... apreciază că o ajut, doar că... nu știu.

I: Da se bazează că o ajută? A: Da. (spune mândru de sine) I: Nu e ceva de genu vrei? Nu vrei? A: Nu. Vrei, nu vrei, faci. E bine să faci. I: Și tatăl tău? A: Păi și el. Când... Bravo! Bravo (râde) Era și timpul să (râde) I: Era și timpul? În ce sens? Te consideră mai leneș uneori? A: Câteodată” A., băiat, 13 ani, Preoteasa.

Alte dimensiuni pe care le consider esențiale pentru această analiză sunt: *ajutor*, *identitate* și *marginalizare*. Toate interviurile analizate conțin referințe la aceste noduri. Pentru nodul *identitate*, cea mai mare acoperire a apărut în răspunsurile lui S și cea mai mare parte a referințelor la D. Nodul „identitate” se referă la modul în care copiii se percep și se apreciază. Identitatea poate, de asemenea, să semnaleze agenția, ca în cazul în care S arată că nu toți oamenii îl cunosc atât de bine și acesta este motivul pentru care nu este atins de jigniri. Mai mult decât atât,

identitatea poate fi legată de împuternicire, precum se observă în interviul lui D.

Deși D este mai internalizat și nu se simte în largul său descriind sentimentele sale, el se referă frecvent la aspecte cu care se mândrește (exemplu: își ajută părinții, lucrează în agricultură, împrumută bani surorii sale când aceasta îi cere, cumpără obiecte utile). Alt concept pe care îl utilizează copiii în timp ce vorbesc despre muncă este *ajutor*. După cum pot arăta interviurile realizate, copiii nu își apreciază activitățile pe care le desfășoară în timp ce lucrează, ci mai degrabă le percep ca fiind mai puțin semnificative: ajutor acordat celor din jur. Cea mai mare acoperire a „ajutorului” se găsește în interviul cu F, care apreciază că întrajutorarea mamei sale este normală și o percepe ca pe o prioritate. În consecință, F consideră normal dacă mama ei îi cere ajutorul într-un mod exigent:

„I: Ție ți s-a întâmplat să auzi un adult strigând la un copil că muncește sau că nu muncește? F: mmm... nu. Mie mi se mai întâmplă când de exemplu stau și eu un pic poate un minut la televizor și vine mama și ea crede că am stat o oră poate la televizor și n-am făcut treaba pe care mi-a dat-o. Și mi se pare normal că ea are nevoie de ajutor cum îi în criză de timp și tot felul de lucruri de-astea. I: Ce se întâmplă dacă nu vrei să lucrezi într-o zi? Te ceartă mama? F: MMM... depinde și de situație. Dacă chiar am altceva în afară de asta mai important de făcut zice ori să termin cât de repede pot dacă are neapărat nevoie de mine, dar dacă nu are atâta nevoie de mine, mă lasă să mă duc să fac ce am de făcut” F, fată, 13 ani, Valcău.

Interviurile efectuate au arătat, de asemenea, că există situații specifice în care oamenii sunt mai vulnerabili la victimizare. În acest sens, am creat o dimensiune care arată riscul marginalizării. Acest risc a fost evaluat prin provocarea copiilor să răspundă la unele întrebări legate de consecințele pe care le poate avea refuzul de muncă:

„Ți s-a întâmplat vreodată ca cineva să râdă de tine sau să te jignească atunci când muncești?

S: Da. Adică pe YouTube comentariile urâte și...

Și cum le vezi tu? Cum te afectează?

S: Le... nu mă afectează pentru că ei nu mă cunosc personal, cum sunt prietenii mei și îi spun... am avut comentarii care mi-au spus că sunt în toate felurile, dar ei nu mă cunosc. Și știu că ei nu au dreptate... nu au de unde să știe cum sunt eu în viața reală. Adică, nu sunt diferit față de YouTube, sunt același. Și nu neapărat pe YouTube. Pe internet” S, băiat, 12 ani, Zalău.

„Acasă, nu. La școală, de exemplu, s-a întâmplat. S-a întâmplat odată să fiu de serviciu și era mizerie prin clasă pentru că ne... ne-am îmbrâncit... în fine și am adus mopul și am vrut să dau eu cu mătura și unii colegi mi-au zis... ioi... chiar așa de rău ai ajuns, tu ești menajeră? M-am supărat foarte tare” R, fată, 12 ani, Preoteasa.

„Pot să te întreb: s-a întâmplat ca cineva să râdă de tine sau să strige la tine sau să te jignească din cauză că muncești?

C: Nu.

Dar din cauză că nu muncești?

C: Asta da.

Cine? Familia? Sau cine?

C: Da.

Cum te-ai simțit?

C: Bine.” C, băiat, 12 ani, Preoteasa.

Exemplele de mai sus prezintă tendința copiilor de a internaliza ceea ce simt și de a răspunde pe baza a ceea ce ei cred că este dezirabilitatea persoanei care le cere. Având în vedere acest fapt, există o mare posibilitate ca răspunsurile copiilor să nu reflecte ceea ce simt în toate cazurile.

Analiza trăsăturilor copiilor a contribuit la înțelegerea modului în care copiii percep munca. Cu toate acestea, interviul are ca principală limită subiectivitatea cercetătorului, fapt care poate determina copiii să ofere răspunsuri dezirabile, ceea ce credeau că cercetătorul dorește să știe.

În consecință, ca a doua etapă de analiză, am aplicat un chestionar pilot bazat pe aceleași întrebări furnizate de ghidul de interviu.

Analiza datelor din ancheta pe bază de chestionar

Aplicarea chestionarului pilot a reprezentat o fază de control, încercând să exploreze ce tipuri de activități consideră copiii ca fiind muncă și poziția lor în raport cu principalii actori care îi influențează (părinți, profesori și prieteni). Având în vedere că răspunsul la anumite întrebări necesită o anumită înțelegere a temelor aduse în discuție, am decis să aplic acest studiu la copii mai mari (de 15–17 ani). În cazul acestora, este foarte probabil să aibă propriile concepții și să-și dezvolte gândirea critică; fapt care le permite să interogheze concepte și să își creeze propriile opinii în legătură cu problemele care îi privesc.

Prima întrebare din chestionar interoga importanța pe care copiii o atribuie muncii. Potrivit răspunsurilor primite, 28 au răspuns că este important, iar ceilalți au dat alte răspunsuri, care sugerează semnificația contextului muncii „doar pentru că faci bani”, „ar fi important dacă aș fi plătit pe măsură”, „nu este important pentru că mă finanțează părinții”. Răspunsurile contextuale au aparținut băieților. Cea de-a doua întrebare este o întrebare deschisă și permite copiilor să evalueze dacă le place tipul de muncă pe care îl realizează. La această întrebare un copil a dat răspuns negativ, în timp ce alți trei au menționat că nu întotdeauna fac lucruri care le plac, iar un copil a declarat că muncește pentru că e important.

Următoarea întrebare adresată îi provoacă pe respondenți să se gândească dacă le-ar plăcea să realizeze alt tip de activități în schimbul a ceea ce fac. La această întrebare, copiii au răspuns fie negativ, fie au declarat că le-ar plăcea să realizeze și alt gen de activități. Totuși, din cei 31 de copii, 8 au răspuns afirmativ. Chestionarul face referire și la relațiile stabilite de copii cu profesorii, colegii, precum și în timpul în care muncesc.

Întrebați dacă profesorii sunt de acord cu faptul că muncesc, majoritatea copiilor au răspuns afirmativ. Totuși, o parte dintre copii au menționat că profesorii nu știu că ei muncesc, un băiat a precizat că nu ar fi de acord cu munca sa, iar un alt băiat a spus că ar fi de acord până la un anumit punct. Raportat la opinia colegilor față de implicarea lor în muncă, respondenții au declarat că nu îi interesează opiniile colegilor. Totodată, copiii au răspuns că este problema fiecăruia ceea ce face și că le este indiferent dacă și colegii muncesc sau nu.

În chestionar au fost incluse și întrebări care se referă la posibile situații de vulnerabilitate și abuz, respectiv: „S-a întâmplat ca cineva să rădă de tine sau să te jignească în vreun fel atunci când muncești?”; „S-a întâmplat ca cineva să te forțeze să muncești atunci când erai obosit?”; „S-a întâmplat să auzi un adult strigând la un copil în timp ce muncește?”; „S-a întâmplat să auzi un adult strigând la un copil pentru că nu muncește?”; „S-a întâmplat ca un adult să strige la tine pentru că nu muncești?”; „Crezi că în viitor se poate întâmpla ca cineva să strige la tine în timp ce muncești?”; „Crezi că în viitor se poate întâmpla ca cineva să strige la tine pentru că nu muncești?”; „Te ceartă cineva dacă nu vrei să muncești într-o zi?”. Cu excepția întrebărilor privind posibilitatea ca în viitor cineva să strige la ei în timp ce muncesc sau pentru că nu muncesc, la care majoritatea au răspuns afirmativ (19 copii din cei 26 câți au răspuns la această întrebare), majoritatea respondenților au răspuns negativ la aceste întrebări. Totuși, la întrebarea „S-a întâmplat să auzi un adult strigând la un copil în timp ce muncește?”, 13 copii din cei 26 câți au dat răspunsuri la această întrebare au răspuns afirmativ. Totuși, din cei 31 de respondenți, șase (4 băieți și 2 fete) au declarat că au fost jigniți sau cineva a râs de ei în timp ce muncesc, trei nuanțându-și răspunsurile: „adică nu-i bag în seamă” (fată), „doar pentru că sunt proști care stau pe banii părinților” (băiat), „mi s-a întâmplat odată; acea persoană mi-a spus că sunt prost că muncesc”. Totodată, 3 copii au declarat că s-a întâmplat ca

cineva să îi oblige să muncească atunci când sunt obosiți, iar 4 copii au oferit alte răspunsuri: „profesorii sunt de acord” (fată), „nu chiar” (fată), „câteodată” (băiat), „nu sunt obosit niciodată” (băiat). Per ansamblu, întrebările care fac referire la situații cu potențial de marginalizare pentru copii, arată că marginalizarea este un factor de risc care poate apărea atunci când un copil desfășoară diverse munci, dar nu este reprezentativă pentru copiii care desfășoară activități domestice sau alte activități economice care nu includ pericolul exploatării. Însă, raportat la adulți, copiii sunt într-o poziție vulnerabilă, în unele cazuri aceștia fiind determinați să muncească chiar dacă sunt obosiți. Posibilitatea de a fi certați de părinți, dar și situația în care au fost martori în momentul în care un adult striga la un copil pentru că muncește sau pentru că nu muncește sau chiar ei au fost în postura celui copil au fost menționate de respondenți.

Cea de-a doua parte a chestionarului identifică tipurile de activități pe care le fac copii și relațiile stabilite de ei cu părinții. Răspunsurile aduc în atenție natura reproductivă a muncii, așa cum o percep copiii. În acest sens, opțiunile copiilor pot fi explicate luând în considerare ideea că munca permite obținerea de competențe care vor fi necesare în viitor.

În același timp, răspunsurile oferite de copii atunci când li s-a cerut să desemneze tipuri de activități lucrative, prezintă o gamă variată de activități pe care copiii le desfășoară: lucrul în gospodărie, udatul plantelor, curățenia, studiul, scrisul, hrănirea animalelor, întrajutorarea părinților, dusul gunoierului, gătitul, cositul, hrănirea animalelor, munca intelectuală, cântatul ca un curator al Bisericii, ridicatul sacilor de haine într-un camion, măturatul, sprijinirea părinților și a celor apropiați cu ceea ce au nevoie. Întrebați despre activități, principalele activități au fost: relaxarea, studiul, sprijinirea părinților și a familiei, ascultarea muzicii, vorbitul la telefon și pe Facebook, jocul pe laptop, mersul pe jos, dormitul, distracția, plimbatul cu bicicleta, mersul pe jos, statul și statul în pat.

Întrebați cum ar fi dacă nu ar trebui să lucreze, majoritatea copiilor au răspuns că ar fi plictisitor sau că nu le-ar plăcea. Totuși, unul a spus că ar fi minunat, în timp ce alți copii au spus că vor avea mai mult timp să-și petreacă cu prietenii. În același timp, unii copii au asociat lipsa muncii cu a fi inutili, a nu avea suficienți bani pentru a trăi, a se simți rău în raport cu alte persoane, aspecte care au fost de asemenea observate și în interviuri. La întrebarea despre muncă, respondenții au perceput munca drept o activitate utilă, necesară, plăcută, necesară pentru supraviețuire, un venit, efort, bani, beneficii și un mijloc de a obține ceea ce vrei. Aceste categorii principale au fost evidențiate și de interviuri. Cu toate acestea, în interviurile cu D și S, munca a fost văzută drept o formă de împlinire, o dimensiune care nu a fost observată în datele anchetei.

Ca în cazul interviurilor, răspunsurile participanților la sondaj arată că aceștia vorbesc puțin despre munca lor atunci când sunt întrebați ce fac într-o bună zi. Din cei 31 de copii, doar 7 au menționat că lucrează într-o zi obișnuită. Dintre cele șapte răspunsuri, doar două au fost explicite: „dacă este nevoie, muncesc”, „într-o zi am mers la fân”, ceilalți identificând-o ca pe o modalitate de a ajuta: „mai ajut prin casă”, „o ajut pe mama”, „ajut”, „îmi ajut părinții”, „fac curat prin cameră”.

Întrebați despre familiile lor, majoritatea copiilor spun că au o relație bună cu familiile lor și, indirect, și-au arătat aprecierea pentru ei. Dragostea, grija, ajutorul, generozitatea și calmul sunt principalele cuvinte folosite de copii pentru a vorbi despre familiile lor. Cu toate acestea, o fată spune că tatăl ei și fratele ei nu o înțeleg: „mama este cea mai de treabă, tata este neînțelegător și fratele meu este enervant”.

Unii dintre copiii care au participat la sondaj au furnizat mai puține informații despre familiile lor sau au furnizat doar informații obiective, care pot sugera existența unor relații tensionate: „lucrează și sunt doi”, „îs din Zalău”, „locuiesc cu părinții. Tata este tâmplar, mama este casnică”) etc. Această ipoteză este parțial susținută de unul dintre respondenți. Astfel, respondentul care a răspuns „îs

din Zalău”, a declarat, de asemenea, că părinții săi nu îi apreciază munca „părinții văd munca mea ca nașpa”. Aceeași situație se observă și pentru participantul care a răspuns „lucrează și sunt doi”. La întrebarea cum văd părinții/frații/prietenii munca ta el a evaluat că părinții îi subvaluează implicarea în diverse activități („foarte greu”). De asemenea, în cazul fetei care a declarat „mama este cea mai de treabă, tata este neînțelegător și fratele meu enervant”, ea a răspuns că familia sa nu are nimic apreciere pentru munca ei – „o pierdere de timp”.

La prima vedere, atât interviurile, cât și chestionarul demonstrează o relație între atitudinea familiei față de muncă și activitățile de lucru pe care le fac copiii. Totuși, se impun analize mai complexe ale acestei relații, atât din punct de vedere calitativ, ceea ce implică efectuarea de cercetări cu copii de diferite vârste, care aparțin diverselor medii familiale, cât și prin ajutorul metodelor cantitative pentru a găsi corelații între variabile, de exemplu: nivelul de corelație între muncile copiilor și modul în care familiile percep locul de muncă, relațiile familiale și semnificația pe care copiii o acordă muncii lor, sensul pe care copiii îl atașează muncii lor și semnificația pe care familiile o acordă muncii copiilor. Cu toate acestea, această cercetare nu a fost realizată pentru a stabili aceste corelații, prezentul studiu fiind conceput ca exploratoriu. Prin acest studiu, am sugerat explorarea atitudinii copiilor față de muncă, încurajându-i să descrie activitățile pe care le desfășoară și să discute despre viața de zi cu zi. În viitor, cercetarea va fi extinsă pentru a observa mai multe cazuri (bazate pe o metodă teoretică fundamentată de colectare și analiză a datelor, care se concentrează asupra fenomenului, nu asupra persoanei) și va funcționa pe stabilirea relațiilor de dependență/interdependență între diferitele variabile.

Interpretarea datelor

O întrebare principală la care cercetarea de față a dorit să ofere răspuns este cum copiii percep munca în raport cu copilăria. Copiii

intervievați au convenit că un copil ar trebui să beneficieze de un anumit grad de protecție, fapt ce se potrivește cu viziunea tradițională, reflectată și în literatura de specialitate (Ennew, Myers și Plateau, 2005). Astfel, unii copii au perceput munca din punct de vedere formal, spunând „Munca este ceea ce poate nu stă în capacitățile copiilor” (F) și activitățile de lucru pe care copiii trebuie să le facă nu ar trebui să fie dificile. Acest fapt nu înseamnă că un copil nu trebuie să „ajute” părinții cu lucrări de uz casnic, deoarece activitățile interne sunt de bază și pot fi realizate de fiecare persoană. Conform concepției socio-culturale (Bourdillon, 2011), munca poate fi asociată cu autoafirmarea și încrederea în sine a copiilor și afirmă nevoia de a studia semnificația pe care o acordă copiii, idee care s-a regăsit și în interviu cu D.

În același timp, copiii se referă la pericolul exploatării prin muncă a copilului, afirmând că un copil nu ar trebui să lucreze zilnic toată ziua, dar afirmă, de asemenea, că există o diferență între copiii mai mici și cei mai în vârstă în ceea ce privește muncile pe care le pot realiza. Diferența de vârstă semnalată de copii a pus bazele diferențierii între munca ușoară și muncile grele, reflectată în Convenția Nr 138 privind vârsta minimă (ILO, 1973). Deși unii dintre copii au subliniat că este bine pentru copii să lucreze de mici, majoritatea copiilor au fost de acord că responsabilitatea și angajarea în muncă vin cu vârsta. Băieții și fetele percep diferit atunci când sunt întrebați dacă o muncă nu este potrivită pentru copii. În timp ce o fată a spus că activitățile agricole sunt grele și nu ar trebui alocate copiilor, băieții au privit agricultura ca o lucrare ușoară care se potrivește chiar și copiilor mai mici. În plus, copiii susțin că, în ciuda faptului că un copil ar trebui să își ajute părinții, un copil nu ar trebui forțat să facă o activitate care nu-i place sau pe care nu vrea să o facă.

Distincția dintre necesitate și obligație de lucru trebuie analizată în continuare, deoarece poate constitui un factor de protecție împotriva exploatării copiilor. Totuși, în practică, această distincție este uneori neclară,

deoarece unii copii declară că nu sunt obligați să facă niște activități, deși realitatea este contrară.

Similar argumentului expus de Manfred Liebel (2004), interviurile efectuate cu copiii arată că există o diferență între ceea ce un copil consideră că trebuie să facă un copil și ceea ce copilul presupune că el ar trebui să facă. Această discrepanță a fost observată în cazul lui D, care a răspuns că nu este normal ca băieții de 12 ani să conducă un tractor, dar el o face și îi place. De asemenea, R a declarat că „copiii, în general, și cei mai tineri, în special, ar trebui să fie liberi de orice prioritate de lucru și trebuie să se bucure de ceea ce fac, dar nu îi place întotdeauna activitățile pe care trebuie să le facă”. Creșterea este o dimensiune principală, pe care copiii o asociază cu copilăria; presupunând că aduce cu sine implicarea în mai multe activități lucrative.

În concordanță cu Boyden și Levison (2000), care precizează că muncile efectuate de copii sunt în mare parte trecute cu vederea, interviurile arată că „ajutorul acordat părinților” nu este perceput și apreciat de către copii drept muncă. Mai degrabă, este văzută ca o activitate pe care trebuie să o facă, luând în considerare atât atașamentul față de membrii familiei, cât și reglementările societății „ar trebui să-i ajute și pe părinți”, „acestea sunt câteva activități de bază pe care fiecare ar trebui să le facă”. În consecință, se poate considera că cea mai mare parte a activităților copiilor, respectiv ajutoarele, nu sunt văzute de copii și de părinți ca fiind importante. Realizarea sarcinilor domestice este văzută ca fiind normală și uneori copiii sunt insultați când nu doresc să realizeze aceste activități. Cu toate acestea, întrebați despre motivele angajamentului în acest tip de activități, copiii afirmă că este decizia lor și ei nu sunt convinși de către oricine să facă astfel de lucrări. Munca pare astfel asociată cu plăcerea, luarea deciziilor, maturitatea și identitatea copilului. Internalizarea deciziei de a lucra a fost demonstrată prin asocierea răspunsului oferit copiilor la întrebarea „ce se întâmplă dacă nu dorești să muncești într-o zi” la informațiile codificate în nodul de identitate.

Deși copiii se angajează în activități de lucru deoarece „ei doresc asta”, ei admit că refuzul lor îi poate supăra pe părinți sau îi poate determina pe părinți să îi numească „leneși”. Așa cum afirmă perspectiva socio-culturală, pentru copiii a căror muncă este apreciată de către părinți, angajarea în activități economice este o modalitate de a se simți valorizați și respectați, după cum poate arăta cazul D. În afară de lucrările de uz casnic și agricol, copiii se pot angaja, de asemenea, în activități artistice, pot dezvolta diferite aplicații/site-uri/canale pe internet, să vândă produse pe piață sau să încarce și să transporte diferite bunuri.

De asemenea, cercetarea analizează diferențele dintre modul în care copiii percep activitatea în general și activitatea pe care o desfășoară. Majoritatea răspunsurilor arată că pentru copii munca este importantă, utilă pentru supraviețuirea atât din punct de vedere financiar, cât și social, esențială pentru acumularea experienței, un mijloc de a obține ceea ce dorește cineva. În acest sens, munca este identificată în principal cu munca plătită, la fel ca în documentele oficiale și în viziunea funcționalistă. În ceea ce privește tipurile de activități pe care le desfășoară, copiii definesc în principal aceste activități ca „ajutor” și sunt văzute ca activități care nu sunt foarte grele, nu consumă mult timp și au o valoare limitată.

Pe această dimensiune, majoritatea informațiilor au fost furnizate prin datele sondajului, deoarece, în timpul interviurilor, copiii s-au apropiat superficial de modul în care își văd munca. Astfel, cei mai mulți au spus că părinții le mulțumesc pentru ajutorul lor, le dau bani și apreciază activitățile pe care le fac. Există o diviziune de gen între muncile pe care le fac copiii, fapt ce sugerează o devalorizare a activităților realizate de fete. Diviziunea de gen a fost observată și în studii anterioare în domeniu (Pantea, 2008). În același timp, conform celor observate de Pantea (2008) în cazul fetelor, munca este, de asemenea, o modalitate de socializare (F este ajutată de prietenii ei și de relația cu îndeplinirea sarcinilor), în timp ce

pentru băieți implicarea în lucrările agricole este un semn de autoevaluare (D se simte mândru că lucrează și că este plătit pentru munca sa). Prezența muncii în viața de zi cu zi a copiilor nu exclude școala, deși în unele cazuri copiii numesc școala ca un „fel de muncă”. Pentru copiii chestionați, școala a jucat un rol semnificativ în îndeplinirea așteptărilor și în a avea o viață bună în viitor, dar majoritatea nu au exclus în totalitate valoarea muncii în dezvoltarea lor.

Concluzii

Studiul realizat susține că munca în viața de zi cu zi a copiilor și semnificația asociată acesteia reprezintă un subiect de mare interes. Deși nu este vizibil, munca este o componentă importantă a vieții cotidiene a copiilor, atât din punct de vedere sincron, cât și din punct de vedere diacronic.

Cercetarea urmărește o abordare bazată pe copil, orientată spre subiect asupra muncii copilului. Prin urmare, ea oferă o imagine a muncii din punctul de vedere al copiilor și ia în considerare valoarea și beneficiile pe care le poate aduce munca copiilor. Spre deosebire de o abordare obiectivă, care percepe munca copiilor în primul rând ca o deviere de la copilăria „normală” și se concentrează mai ales pe efectele pe termen lung ale activităților copiilor pentru bunăstarea societății, discursul centrat pe copil, prezentat și de acest studiu, recunoaște copiii ca „actori sociali” și dreptul lor la participare.

Astfel, lucrarea se axează pe implicarea copiilor în activitățile economice din România. Se plasează în domeniul studiilor pentru copii, un domeniu multidisciplinary care analizează atitudinile copiilor și semnificațiile pe care le transmit vieții lor. În plus, prezența studiului explorează modul în care relația dintre părinți și copii și atitudinea părinților în ceea ce privește munca copiilor determină copiii să-și valorifice eforturile și implicarea, dar și modul în care copiii percep activitățile în care se angajează și motivele care stau la

baza deciziei. Discrepanțele dintre munca copiilor definită și caracterizată în domeniul academic reprezintă un punct incipient pentru această analiză, care descrie munca atât plătită, cât și neplătită, concentrându-se asupra activităților zilnice pe care le fac copiii și asupra modului în care vorbesc despre ele. În plus, majoritatea activităților descrise în studiu nu sunt incluse în limitele producției SNA, deoarece acestea sunt tipuri de muncă de reproducere și nu sunt reglementate de nicio legislație și sunt considerate de către societate ca având o valoare economică limitată și sunt subestimate.

Lucrarea pledează pentru dezvoltarea în mediul academic a unui cadru de analiză care să permită copiilor să își exprime opiniile cu privire la modul în care munca îi influențează și modul în care munca ar putea fi benefică pentru ei. Copiii spun că munca ar trebui să se bazeze pe capacitatea lor și ar trebui să facă distincția între necesitate și obligație, însă aceste concepte sunt destul de vagi. Într-o țară cu date inconsecvente despre copiii implicați în activități economice activități care se bazează pe o mentalitate tradițională că „ajutorul” nu este muncă, vocea copiilor despre munca lor trebuie să fie auzită. Totuși, trebuie să se pună accentul principal pe principalii factori care influențează copiii, inclusiv relațiile de familie, modul în care alte persoane se adresează muncii, așteptările personale, experiențele pe care le au, modul în care familiile lor percep munca lor.

Limite

Prin ilustrarea atitudinilor copiilor privind munca în general și cu privire la munca pe care o desfășoară, cercetarea prezentă susține că eforturile copiilor în legătură cu munca trebuie evaluate în societate. Totuși, lucrarea prezintă diferite limite cu privire la: numărul cazurilor analizate, formularea întrebărilor, dezirabilitatea răspunsurilor, numărul de interviuri (un interviu pentru fiecare persoană care implică faptul că problema nu poate fi

văzută în evoluție), puținele situații de lucru (în raport cu diversitatea situațiilor identificate de alți savanți, cum ar fi Pantea în 2008).

O altă limită a acestui studiu este că ilustrează în principal semnificațiile pe care copiii le atribuie muncii lor neremunerată și modul în care prețuiesc munca neremunerată în comparație cu munca plătită. Chiar și în cazurile în care intervievații au fost plătiți pentru realizarea unor activități, ceea ce s-a întâmplat în cele mai puține cazuri, cea mai mare parte a muncii pe care au realizat-o este în continuare neplătită, ceea ce îi poate determina să subevalueze în continuare munca neremunerată pe care o fac.

În plus, cercetarea a fost codificată doar de un cercetător și printr-o metodă de codificare (codificare directă), fapt care implică un grad mai ridicat de subiectivitate a datelor/o influență mai mare a prejudecății cercetătorului.

Pe lângă limitele identificate la interviul semistrukturat, trebuie precizate limitele referitoare la chestionar: număr mic de subiecți, nereprezentativitate, formularea unor întrebări ambigue, modul de culegere a datelor și validitatea răspunsurilor (nu se poate stabili dacă elevii au fost influențați în momentul în care au răspuns la acele întrebări).

Această cercetare a fost menită să servească drept studiu exploratoriu cu privire la activitățile de lucru în care se implică în mod regulat copiii și pentru a identifica posibilele semnificații pentru aceasta. Ca pași următori, eșantionul de cercetare trebuie să fie extins astfel încât să includă copii din diverse medii care realizează alte tipuri de activități care nu au fost reprezentate în această lucrare, inclusiv participarea la diverse competiții sportive, cerșetorie, literatură, vânzarea de produse diferite sau membri ai organizației de tineret. În acest sens, voi identifica alți copii pentru a oferi saturație pentru criteriile menționate.

Colectarea datelor pentru cercetare și interpretarea sa va fi dezvoltată în continuare bazată pe teoria fundamentată pe date (*grounded theory*). Argumentarea teoriei presupune că interviurile trebuie transcrise și analizate imediat după colectare, ceea ce poate

oferi date mai cuprinzătoare. În același timp, cercetările efectuate au sugerat unele corelații posibile între diferitele variabile, respectiv opinii ale părinților/prietenilor și relațiile familiale, opinii ale părinților/prietenilor despre

muncă și opiniile copiilor despre munca desfășurată, satisfacția lor privind munca realizată și valorizarea muncii în general. Aceste posibile corelații vor fi analizate în timp ce se utilizează programul SPSS.

Bibliografie

- Abebe, T. și Bessell, S. (2011) Dominant Discourses, Debates and Silences on Child Labour in Africa and Asia. *Third World Quarterly*, 32, 4, 765–786.
- Bădescu, G. și Petre, N. (2012) *Bunăstarea copilului din mediul rural*. Disponibil la https://worldvision.ro/_downloads/allgemein/Raport_Bunastarea_copilului_din_mediul_rural.pdf. Accesat în 22.05.2017.
- Bălțătescu, S. și Bacter, C. (2015) *Bunăstarea văzută prin ochii copiilor români: rezultatele studiului internațional „Lumea copiilor”* (ISCWeB). Oradea, Cluj-Napoca: Editura Universității din Oradea, Presa Universitară Clujeană. Disponibil la https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2899367. Accesat în 13.06.2017.
- Bonnet, M. (1993) Child labour in Africa. *Int'l Lab. Rev.*, 132, 371.
- Bourdillon, M. (2011) *A Challenge for Globalised Thinking: How Does Children's Work Relate to Their Development?* South African Review of Sociology, 42, 1, 97–115.
- Bourdillon, M., Levison, D., Myers, W. și White, B. (2010) *Rights and Wrongs of Children's Work*. New Brunswick, NJ & London: Rutgers University Press.
- Boyden, J. și Levison, D. (2000) *Children as economic and social actors in the development process*. Stockholm: EGDI.
- Diallo, Y., Etienne, A. și Mehran, F. (2013) *Global child labour trends 2008 to 2012*. Disponibil la https://www.ilo.org/ippec/Informationresources/WCMS_IPEC_PUB_23015/lang-en/index.htm. Accesat în 23.06.2017.
- Ennew, J., Myers, W. și Plateau, D. (2005) Defining Child Labor as if Human Rights Really Matter, în H. W. Burns (ed.), *Child Labor and Human Rights*, London & Boulder: Lynne Rienner Publishers, 27–54.
- Hanson, K. și Nieuwenhuys, O. (2012) *Reconceptualizing Children's Rights in International Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hindman, H. (2009) *The World of Child Labor: An Historical and Regional Survey*. ME Sharpe Inc. Disponibil la <https://books.google.ro/books?id=OjPfbQAAQBAJ&pg=PT80&dq=Ben+White+Social+Science+Views+on+working+children&hl=en&sa=X&ved=0ahU-KEWjEvcqu9OTUAhUL-VRQKHYYhlAbcQ6AEIJAA#v=onepage&q=Ben%20White-%20Social%20Science%20Views%20on%20working%20children&f=false>. Accesat în 2.05.2017.
- International Labor Organization (ILO) (1973) *ILO Convention No. 138 Minimum Age Convention. Convention concerning Minimum Age for Admission to Employment*. Disponibil la https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C138. Accesat în 05.05.2017.
- International Labor Organization (1998) *ILO Declaration of Fundamental Principles and Rights in Work*. Disponibil la <http://www.ilo.org/declaration/lang-en/index.htm>. Accesat în 18.05.2017.
- International Labor Organization (1999) *ILO Convention No. 182, Concerning the Prohibition and Immediate Elimination of the Worst Forms of Child Labour*. Disponibil la http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312327. Accesat în 01.06.2017.
- Institutul Național de Statistică (INS) (2003) *Anchetă asupra activității copiilor – Raport Național*.
- Institutul Național de Statistică (INS) (2011) *Recensământ România 2011*. Disponibil la <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>. Accesat în 2.06.2017.
- Koller, S., Dutra-Thomé, L., Araujo de Marais, N., Silva, N. și Santana Prates, J. (2015) Child Labor: Homes, Streets, Armies, Factories, and Stores, în L. Jensen (ed.), *The Oxford Handbook of Human Development and Culture: An interdisciplinary perspective*, Oxford: Oxford University Press, 456–470.

- Manfred, L. (2004) *The economic exploitation of children. A theoretical Essay towards a Subject-Oriented Praxis. Unpublished paper based on chapter 8 of Liebel, Manfred A will of their Own: Cross-cultural Perspectives on Working Children*. London & New York: Zed Books, 194–215.
- Manfred, L. (2009) Do children have a right to work? working children's movements in the struggle for social justice, în K. Hanson și O. Nieuwenhuys (eds.) *Reconceptualizing Children's Rights in International Development: Living Rights, Social Justice, Translations*, Cambridge: Cambridge University Press, 225–249.
- Manfred, L., M., Hanson, K., Saadi, I. și Vandenhoe, W. (2012) *Children's Rights from Below* (Studies in Childhood and Youth). London: Palgrave Macmillan UK.
- Mazrui, A. A. A. (1990) *Cultural forces in world politics*. London: J. Currey.
- Myers, W. E. (1999) Considering child labour: Changing terms, issues and actors at the international level. *Childhood*, 6, 1, 13–26.
- Nielsen, M., Mushin, I., Tomaselli, K. și Whiten, A. (2014) Where Culture Takes Hold: „Overimitation” and Its Flexible Deployment in Western, Aboriginal, and Bushmen Children. *Child Development*, 85, 6, 2169–2184.
- Nieuwenhuys, O. (2005) *The wealth of children: reconsidering the child labour debate*. In *Studies in modern childhood*, 167–183. London: Palgrave Macmillan.
- Ministerul Muncii, Solidarității Sociale și Familiei (2004) *Statistici privind incidența muncii copiilor în România*. Disponibil la: <http://www.mmuncii.ro/j33/index.php/ro/minister/minister-rapoarte-studii>. Accesat în 3.06.2017.
- Pantea, M. (2008) *Copiii care muncesc în România*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
- Parlamentul României (2004) *Legea Nr. 272/2004 privind protecția și promovarea drepturilor copilului*.
- Salvați Copiii (2002) *Ești copil. Raport Anual 2002*. Disponibil la <https://www.salvaticopiii.ro/sci-ro/files/9a/9a27e85c-be18-4e0f-9318-61bf32b226b5.pdf>. Accesat în 22.05.2017.
- Salvați Copiii (2005) *Raport Anual 2005*. Disponibil la <https://www.salvaticopiii.ro/sci-ro/files/a1/a1c9408d-0180-4246-a2a8-059632010e45.pdf>. Accesat în 22.05.2017.
- Sîrca, V. (2017) *From Legal Regulations and Theories to Social and Economic Realities on the Case of Child Labor in Romania*. Disponibil la <http://fiatiustitia.ro/ojs/index.php/fi/article/viewFile/313/295>. Accesat în 2.06.2017.
- Ștefănescu, E. și Panduru, F. (2004) *INS, ILO, Ancheta asupra activității copiilor – raport național*. Disponibil la http://www.salvaticopiii.ro/?id2=00060005#Rapoarte_anuale.html. Accesat în 22.05.2017.
- United Nations (1989) *The 1989 Convention on the Rights of the Child*. Disponibil la <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>. Accesat în 15.05.2017.
- White, B. (2009) Social Science Views on Working Children, în H. Hindman (ed.), *The world of child labor: an historical and regional survey*. New York. ME Sharpe Inc. Disponibil la <https://books.google.ro/books?id=OjPfbQAAQBAJ&pg=PT80&dq=Ben+White-+Social+Science+Views+on+working+children&hl=en&sa=X&ved=0ahU-KEwjEvcqu9OTUAhUL-VRQKHYYhAbcQ6AEIJAA#v=onepage&q=Ben%20White-%20Social%20Science%20Views%20on%20working%20children&f=false>. Accesat în 2.05.2017.